BÖNGÉSZÉS EGY „ÚJ" KINCSESTÁRBAN

I.

1. Egy-egy elfeledett régi szó alkalmazásával letűnt korokat felidéző varázseszközzé lehet tenni a stílust. Itt van pl. a BÜDÖSKIRÁLY elnevezés, amely valaha sintért, pecért jelentett. Nyers kifejező erejével az alábbi mondatban pillanatok alatt a XVIII. századi Kolozsvárra röppenti az olvasót: (Az eredeti írásmóddal érzékeltetni kívánom, hogy a korhangulat feltámasztásához a régies helyesírás is mennyire hozzájárulhat.)

1730: *„Az városnak sok rendbeli szolgálattyaira applicaltatott* (itt: alkalmaztatott M. P.) *Szemellyeknek... Tömlöcz Tartonak, Hohernak, Czigányok Vajdájoknak* (az ekkori szövegekben a ragból rövidítve csak a k-t írták ki, M. P.) *Büdös Királynak illendő fizetéseket... megadván..."*

Ha baráti borozgatás közben valaki távozni készül, mégegyszer teletöltik a poharát. Igyuk meg a jánospoharat, igyuk meg a Szent János áldását — mondják. Ezt a szokást a XVII. század elején tréfásan még COKIPOHÁRnak is nevezték. A *coki* szóról ma is tudjuk, nem valami finom kifejezése annak, hogy el akarunk valakit távolítani vagy — nem éppen virágnyelven — tudomására hozzuk: valami nem tartozik rá, valamiben nem illik beleszólnia. Az idősebbek ezzel szokták kizavarni a házból a kutyát. Ha tovább próbáljuk elemezni a szót, rájöhetünk: összetétellel van dolgunk. Első tagja a Co valaha önállóan is használt serkentő, nógató, noszogató szócska. Egy 1631-ből való levéltári feljegyzés még ilyen formában örökítette meg egy párbeszédben (a szöveget mai átírásban közlöm): *„Mészáros Imre... mondá... Jöjjön ki kegyelmed vagy két szóra, s mondá Imre, hogy co"* (eredeti írásmóddal Choh, M. P.). A XVI., XVII. században külön írva CO BE, CO KI formában is följegyezték.

Mindezek ismeretében jobban megértjük a Kodály által is földolgozott régi erdélyi népdalnak az elmúlt századok nyelvhasználatát is megörökítő kezdősorát: *„Co fel, lovam co fel, Barassóba."*[1]

Az említett sor nem áll egyedül népdalkincsünkben. Éppen ezért érdemes ezeket a régi szavakat (és tájszókat) eredeti, régies formájukban dalolnunk. Ha eredeti jelentésük ismeretében tesszük ezt, jobban magunkénak érezzük majd őket, s esztétikai gyönyörűségünk is megalapozottabb lesz.

Vannak, akik így énekelik a „Magas kősziklának oldalában nyílik a szerelemorvosság" kezdetű költői szövegű virágénekünk végét: „Aki a szerelmet soha nem próbálta, csak álomnak *állítja"*. Nem csoda, hiszen az 1939-ben megjelent pompás, Madárka c. daloskönyv (szerk. *Kerényi György)* nyomán az 1972-ben megjelent Tavaszi szél vizet áraszt (Kriterion, Bukarest, 1972) népdalgyűjteményben is így olvasható. Ezek a kiadások már nem őrzik, amit a népdal még megőrzött számunkra: a középkori kódexek nyelvéből is ismert ALIT: vél, gondol jelentésű kiveszett szavunkat.

E szó XVIII. századi köznyelvi használatára már csak azért is érdemes egy régi példát idéznünk (a Teleki család kendilónai levéltára egyik iratából), mivel egy régi törvénykezési szokást is bemutat. A templomba, egyházi épületbe menekült személyeket ugyanis — bizonyos esetekben — nem lehetett elfogni.

1749: *„De Urszuly magát eszére vévén, hogy utánna is jártat Teleki Pál Ur, jobbnak alitotta elebb állani, a*

1 Brassóba. — A kórusműben „Cu föl" nyelvjárási alakban.

mint hogy a néhai pópa Nyikuláj Udvarára, vélvén azt hogy onnan ki nem adják, bé is szökött."

2. Kiveszett vagy megváltozott jelentésű szavaink sokszor népünk hajdani életmódjáról, ma már nem gyakorolt munkaeljárásairól is hírt hoznak. Az *irdatlan* szót mindnyájan használjuk. Eredeti jelentését is elég könnyű kitalálni, hiszen, ha a főnevet keressük, amelyhez jelzőként legjobban illik, az erdő, az irdatlan (irtatlan) rengeteg jut eszünkbe. Az *aszal* ige is közhasználatú, de ennél már nem gondolunk a szó egyik régi, sajátos jelentésére. Az ASZAL szó azonban nemcsak a gyümölcs tartósításának egyik módját jelenti (illetőleg jelentette), hanem az erdőirtás egy régi, sajátos eljárását is. Helynevek (helységnevek és dülőnevek) is tanúsítják ezt.

Régi peres iratokból elég pontos leírását hüvelyezhetjük ki, az erdőirtás e nem éppen gazdaságos módjának.

1559 (mai átírásban): **„Tudom, mikor Péter kovács aszala abban az erdőben, a többit akkor mind megaszalták vala, csak az egy fa volt aszalatlan."** — 1627: **„Lázár András uram számára irtottunk... két falu két nap mind aszalta vala."** — 1639: **„Senkinek ennek utánna bükkfát aszalni szabad ne legyen... hogy úgy aszalja meg, hogy a fa fenn álljon."** — 1768: **„Kisebb Koltság István... az ... csere** (cserfa, M. P.) **erdőben az eleven fákat aszalta."** — 1799: **„Nem csak egy vagy két szál cserefát aszaltak és vágtak le, de igaz az, hogy sokan derék csereerdőket aszaltak és irtottak, s irtják ma is a makktermő erdőket."**

Az irtásnak ez az erdő jövőjével nem törődő módja úgy történt, hogy a fák kérgét köröskörül lehántották, s azok így kiszáradtak. Ezután vágták ki a fákat, vagy esetleg felgyújtották őket. Ezt az eljárást egyes vidékeken *kerengetésnek* is nevezték.

3. Vannak szólások, közmondások, amelyeket annyira elkoptatott a használat, hogy már egyáltalán nem adják újszerű, találó formába öntését, valamely fogalomnak vagy igazságnak. Ezért örülhetünk, ha a régi nyelv kincsestárában ismeretlen szólásmondásra bukkanunk. Szép számmal kerülnek elő még ilyenek. Pl. 1638: *„Eb adós kurtának kolbász árával."* Olyan emberre illik ez a mondás, akiről tudjuk, hogy sohasem fogja visszafizetni a kölcsönkapott pénzt. Ma úgy is mondhatnánk: eb adós kutyának, ugyanis a *kurta* szó a régiségben kutyát is jelentett. (Gondoljunk csak a „Kaparj kurta, neked is lesz" szólásmondásra.) — Vagy itt van egy másik mondás, amelyben a sólyom szó (solymászat) és az udvarlás szó régi jelentése szerint (szolgál valakinek) használata egyaránt felidézi a feudalizmus korának viszonyait: 1729: *„Ha sólymot szolgálhat, bagolynak nem udvarol"*. A korról is sokat eláruló magyarázat ott van a mondást magába foglaló bővebb szövegben: (A Havaselvéről előbb Krizbára, majd Apácára telepedett Salamon nevű jobbágy) *„a jó életet Takó Uramnál megunván, mondotta a felesége Sztancsulnak, ha sólymot szolgálhatott, bagolynak nem udvarlott — és így adta magát Kálnoki Farkas uram keze alá."*

Szintén a kor levegőjét árasztja az a szóláshasonlat is, amelynek magyarázata ugyancsak megtalálható az alább idézett szövegben (egy megesett lányról van szó): 1933: *„az pártát tegye le bátor* (itt: ám, M. P.), *... mert öneki csak úgy illik a párta, mind a komának a bitókos járompálca, mert elszökte ő a pártaviselést."* (Eltáncolta, eljátszotta; méltatlanná vált rá, M. P.).

Bizonyára — mint általában — egy csak szűkebb körben ismert történet lappang e szóláshasonlat mögött, amelyet talán már sohasem fogunk megismerni, de egy tájszót is találunk benne, amelynek pontos jelentését a Honismeret olvasói is segíthetnek megtalálni. Valószínű ugyanis, hogy a BITÓK a feldíszített lakodalmas szekér járompálcájának cifrán faragott dísze, amelyet több vidékről is ismerünk.[2]

4. Ha ezt a szót halljuk, bájos, s méginkább hogy BŰBÁJOS valami lenyűgözően, ellenállhatatlanul vonzóra, kedvesre gondolunk. Ha e fogalom találó jellemzését keressük, eljutunk a *varázslatos* szóhoz, s már rá is tapintottunk a lényegre. Bizony, a bűvösbájos jelző még kétszáz esztendővel ezelőtt is elsősorban azt jelentette, hogy akire ráillik, valami kártékony, rontó (vagy gyógyító) eljárások, „tudomány" birtokában van: azaz boszorkány. Világszerte százezrek — s hazánkban is többszázan — életükkel fizettek azért, amit ez a szó hajdan jelentett. Íme a történeti „szómagyarázatok" az e bekezdésben foglaltakhoz — mai átírásban — szemléletes és életszerű dokumentumai annak, milyen erőteljesen és a társadalom minden rétegére kiterjedve élt a napjainkat megelőző négy században a boszorkányokban és más

2 Vö. Néprajzi Lexikon, Járom címszó. Akadémiai. 1979.

emberfeletti képességű személyekben való hit. A következő idézetek — a társadalmi ranglétrán felfelé haladva — meggyőzően tanúskodnak a fentiek mellett, szót ejtve közben olyan babonás eljárásokról, képzetekről (nyomfelvétel, harmatszedés, a „tudomány" átadása a halottaságyon), amelyeket a mai legidősebb emberek még az élő néphagyomány részeként ismertek, de amelyek egyúttal (mint pl. az úgynevezett BABVETÉS vagy BABADÁS) a sámándobbal űzött varázslással tartanak közvetlen kapcsolatot.[3]

1584: **„Bálint deákné anyja vallja: hallottam vala, hogy akihöz gyanóság volna az boszorkányságtól, a lába nyomába kellett lépni és megszólalna. Székely Balázsné... Szabó Katónak szájából hallotta sokszor, hogy azt mondotta énnekem, hogy az én anyám boszorkány volt és addig meg nem halhatott, hanem őneki hatta a boszorkányságot... és ő, azaz Szabó Kató megtanulta az anyjától."**

1672: **„(Eke Györgyné) férje nyomának felszedésébe babonáskodik."**

1752: **„s hallotta mondani, hogy egy alkalmatossággal Furu Györgyné Veres Erzsébet asszony az diósadj csorda előtt mezítlen szedte a harmatot."**

1724/1779: **„a jó dajka... csak az babot tudja vetni, bizony számot ad rólla, talán engemet is ő babonált meg az babvetéssel, azért voltam olyan rosszul, de megmondja kigyelmed, hogy az babot megfordítsa, hogy haza mehessek, mert nem árt nékem az ő babja, Isten velem, senki ellenem."**

1582: **„Veres Imre vallja: Egyszer találám elől Kassai asszont a mezőn... említé... hogy ő fűvezte volna meg Posztómetsző Mártont. Akkor azután azt mondá, hogy addig forgólódott mellette Sánta Erzsébet, hogy ő vesztette volna és bűvölte volna... Mondá ez Kassai asszony. No eredj el s mondd meg annak a macskapecsetnek, Posztómetsző Mártonnénak, hogy amely csomalékot felkötött az gerendába Sánta Erzsébettel öszve, vegyék le azt a bűvölést bájolást, és meggyógyulna az ura."**

1814: **„elveszvén a papnak vagy 500 rénes forintja... elmentünk osztán a pap rendeléséből a boszorkány asszonyhoz, Hidasra... kinek is a gyanú alatt levők köntöseiből küldött jegyeket eléadván, azokkal minekutánna csinált, babonázott volna a boszorkány valamit, azt mondta Péternek, hogy Parasztyiva, az asztalos felesége lopta el a pénzt. Mikor tehát meghoztuk a boszorkány beszédét a papnak, mindját el is fogatta Parasztyivát."**

1614: **„Az Károly Mihály hegedüse, Hegedűs Pál beszéllette énnekem, mikor egyszer Imrefinéhez ment volna a fejedelem (Báthori Gábor, M. P.) az ágya között, alatt egy csuprot talált az fejedelem, melyben m'ndenféle ruhájában egy-egy darab volt, kit meglátván álmélkodott rajta, s azt mondta, hogy csudálkoztam rajta, hogy hova lesznek az én ruháim."**

1614: **„egyszer egy csuport főzött volt Imrefiné egy varázsló vénasszonnyal a tűznél, mely azt mondja volt, Gábor, Gábor, Gábor.** (Ismét Báthori Gáborról van szó M. P.). **Azonban** (itt azonnal, M. P.) **az vénasszonya** (belső cselédje, M. P.) **befut Imrefinéhez, s mond neki: Nagyságos asszonyom, nem tudom, mi vagyon a tűznél.**[4]

5. Vannak szavak, amelyeket — az általuk jelölt tárgyakkal együtt — tanulságos vizsgálatra egyaránt érdemesnek tart a nyelvészet, a néprajz és a művelődéstörténet. Ilyen a ma már nem használt BAKACSIN szó is. „De az éj erőt vett, csakhamar beronta. Az eget s a földet bakacsinba vonta" — olvashatjuk a Toldiban. A bakacsin eszerint valamilyen sötét színű textilféle lehet. A régi följegyzések azonban sokmindent elárulnak ennek a kelmének a temetkezési szokásokban játszott szerepéről is.

1628: **„Egy öreg tarka ládában két bakacsin lobogó"** (gyászlobogó, M. P.).

1610: **„bészegezvén a koporsót fekete bakacsin borítékot mennél szélesebben és hosszábban tégyenek a koporsómra és egynéhány szeggel akasszák meg, hogy míg a kertemben a tőlem kirendeltetett sírhoz visznek le ne essék, akkor szépen levévén a fekete bakacsint a koporsomról, három legszegényebb özvegyasszonynak, amely itt a faluban találtatik, osszák fel."**

6. Az elavult szavak jelentésének, használatának búvárlása közben — különösen ruhadarabok esetében — sokszor egyes társadalmi rétegek helyzetét jellemző adatokra is bukkanhatunk. Így van ez a székelyek „harisnya" nevű nadrágja anyagához hasonló nemezféle, a török eredetű ABAPOSZTÓ esetében is.

1587: *„Szegőttem... az lovak mellé egy fellajtárt* (csatlóst, M. P.) *2 ingbe, 2 gatyába, 1 abanadrágba... szegőttem esmég egy iródeákot, kinek Mihály neve, 2 ingbe, 2 gatyába, 1 abanadrágba".*

1672: *„vetetvén asszonyuk két vég abát Radnóton, egyik végből szabattam nadrágot az három pecérnek."*

7. Az egykori céhek irataiban a különféle mesterségek szakszavai mellett színes szokásleírásokra is bukkanhatunk. Szerencsés esetekben olyanokra is, mint amilyen a szinte színpadra kívánkozó asztaloslegény-avató tréfás dramatikus játék:

1665/1754: **„Az mely jámbor társlegénnyé akar lenni, tartozik elsőben ... válasszon**

---

3 Vö. **Diószegi Vilmos:** A sámánhit emlékei a magyar néphitben Bp. 1958. — **Szendrey Ákos:** Babvetés. Néprajzi Értesítő, 1956. 119—128. old.

4 **Nagy László** korszellemet felidéző, hatalmas verset írt erről az esetről: Szépasszonyok mondókái Gábrielre. (A költemény egyébként mind az Élet és Irodalomban, mind a Versben bujdosó c. kötetben súlyos értelemzavaró sajtóhibával jelent meg: „Jól tartalak jóval nem gyűszűvel mérikélek / de ló-zabolával." Természetesen lovat nem lehet zabolával csalogatni, csak zaboskosárral: zabolóval.)

magának egy papot, két keresztapát, és egy harangozót. Ezek meglévén, meg szokták cirkalmazni, lineálni, gyalulni, bárdolni, fúrni a' fogát is ráspolyozni, ajtómellyéket vagy egyéb művet belőlle mint fából készíteni, azonközbe pedig a' padot egynéhányszor alóla elfordítani."

8. A XVI—XVII. századi levéltári följegyzések valóságos kincsesbányái a megkapó nyelvi értékeknek. Különösen az egykori hétköznapok eseményeibe bevilágító peres iratok tanúkihallgatási jegyzőkönyveiben találkozhatunk sok rendkívül ízes, érzékletes, erőteljes és színes kifejezéssel. (Ezekben többnyire a nép idézi a népet, s a helyi közigazgatás képviselői, akik szavaikat írásba foglalták, maguk is a nép nyelvén beszéltek.)

Természetesen főleg a viszálykodások, összeütközések, bűntettek szóról-szóra megörökített nyelvi anyagából tudunk meggyőző példákat idézni a fentebb mondottakra. A torzsalkodások, vádaskodások és védekezések felfokozott lelkiállapota, úgy látszik kedvez a találó nyelvi megnyilatkozásoknak.

1584: **„Az bőrödet szalmával töltetem meg, és az szárad csontjából sípot csináltatok, azt fútatom előtted."**

1675: (Mivel azt hírlelte) **„én vesztettem volna meg boszorkányi mesterségemmel... megkívánom, hogy mivel nyelvét ellenem öldöklő fegyverül feltévén híremben-nevemben megölt, nyelve kivonassék szájából."**

1874: **„Szőcs Balázs igen beteg volt. Jött volt oda házához Szabó Péter... Megmondja neki, hogy beteg, nem mehet hozzá. Mond neki Szabó Péter: No, tudom mibe betegült meg, mert az ő földéből kiásta az határkövet és az én földemre vitte, kit három ember föl nem bírt volna... Isten fel ne gyógyítsa, hanem négyen vigyék ki ágyából az cigány agebet."**

Ha arra gondolunk, hogy idézett példáink valóban csak ízelítőt adnak az említett három évszázad még csak kevéssé kiaknázott nyelvi kincseiből — a szövegek nem mindig épületes tartalmától függetlenül — *Szylvester János*sal, nyelvünk stiláris értékeinek korai méltatójával (1541) dicsérhetjük „az beszídnek nemesen való szerzísit", csudálhatjuk, „a' magyar níp elméjínek éles voltát a lelísben" — mely nem egyéb, hanem magyar poézis.

II.

Az olvasó azt gondolhatja magában, bizony jó lenne, ha az idézethez hasonló nagy művelődéstörténeti értékű levéltári följegyzések széles körben

Szabó T. Attila (*Balázs Péter* rajza)

hozzáférhetővé lennének. Hát ma már hozzáférhetőek. Cikkünk megírásának éppen az volt az indítéka, hogy a közelmúltban megjelent Romániában *Szabó T. Attila* magisztrális munkájának, az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárnak II. kötete,[5] amely hazánkban is megszerezhető.

E hasonlíthatatlan jelentőségű mű szerzője (összegyűjtője, feldolgozója) és szerkesztője, a magyar nyelvészet nagy öregje, a kolozsvári Szabó T. Attila, az eddigi munkássága (földrajzi nevek, régi kéziratos versek, néprajzi, művelődéstörténeti érdekű anyagfeltárás, nyelvvédő írások stb.) révén is nagyrabecsült kutató, föltette a koronát páratlan életművére. Már az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár I. vaskos kötetének megjelenése[6] is ünnepi eseménye volt kulturális életünknek.

Most azonban, amikor a hasonló gazdagságú II. kötetet is kezünkbe vehetjük, méginkább látjuk, hogy e munka révén a nyelvtudomány, a nyelvművelés, a művelődéstörténet és a néprajz egyaránt szinte kimeríthetetlen kincsesbánya birtokába jutott. Méghoz-

5 Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. II. kötet. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette **Szabó T. Attila.** Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978. Cs—E. 1219 old. (Szerkesztő munkatársak: **Kósa Ferenc, Nagy Jenő, Vámszer Márta, Vigh Károly, Zsemlyei János.)**

6 **Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár.** Anyagát gyűjtötte és szerkesztette **Szabó T. Attila.** Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975. I. kötet A—C. 1225 old.

zá nemcsak az érdekelt magyar és román tudományok (a címszókat a Szótörténeti Tár román nyelven is értelmezi), hanem az egyetemes tudományosság is. Ha eddig nem tudtuk volna, hogy a nyelvnek, a beszédnek mi a jelentősége a kulturális fejlődés, a művelődési javak megőrzése és továbbéltetése, a nemzeti azonosság megtartása tekintetében, ebből a munkából meggyőző szemléltető oktatást kaphatunk erről.

Nem tudjuk, mit csodáljunk jobban páratlan szellemi teljesítményében, a példátlan ügyszeretetet, a lankadatlan szorgalmat vagy a hasonlíthatatlan alaposságot és szakértelmet. Az eredmény méltán állítható a magyar nyelvészet felszabadulás utáni nagy kollektív teljesítményei: az Értelmező Szótár, a Magyar Nyelv Atlasza, a Történeti Etimológiai Szótár és a készülő Új Magyar Tájszótár mellé. Ezek azonban mind közösségi alkotások, a Szótörténeti Tár viszont egyéni teljesítmény. Aki lapozgatni kezd az ábécé három első betűjét tartalmazó I. kötetben, képet kaphat az elvégzett munka arányairól. Egy betűre átlagosan 400 lap, vagy 4000 címszó, s alighanem több mint 40 000 nyelvi adat jut. Ki vállalkozhatnék akár csak a számbavétel óriási munkájára, de valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha kötetenként 100 000 nyelvtörténeti adattal számolunk. S ha tudjuk, hogy az összegyűjtött anyag kétszer ennyi kötetben is nehezen fog elférni, elgondolhatjuk, mit jelentett ez a gyűjtőnek és a feldolgozónak (a második kötet megszerkesztése már — bölcsen — segítőtársak bekapcsolásával történt), és mit jelenthet minden rendű és rangú búvárkódó kutatónak, valamint a gyakorló pennaforgatóknak.

A Szótörténeti Tár közlési módszere — az hogy nemcsak puszta szómagyarázatokat ad, hanem a magyarázathoz szükséges teljességű nyelvi példákat idéz — teszi lehetővé az anyag sokoldalú felhasználását, nyelv-, művelődés- és stílustörténeti kiaknázását, az évszázados nyelvi rétegek megismerését, az adatokban tükröződő élet megragadását. Így válik világossá, az olvasó előtt, milyenek voltak a társadalmi körülmények, a gazdasági viszonyok, milyen volt anyagi és szellemi kultúrája, házatája, ruházkodása, étele, munkája, erkölcsi magatartása, nyelvi rétegeződése azoknak, akik a számbavett régi írásokban megörökített nyelvet beszélték.

Az anyag áttekintését megkönnyíti, hogy a személynevek, állatnevek, helynevek, különleges szókapcsolatok és szólások külön jelzéssel ki vannak emelve.[7]

A cikkünk I. részében bemutatott kiragadott példák meggyőzően bizonyítják, hogy e kötetben nemcsak egy szótárt, hanem egy művelődéstörténeti olvasókönyvet kaptunk, amely ha befejeződik — amihez ez alkalommal is jó egészséget kívánunk a szerzőnek — önmagában is valóságos könyvtár lesz nagyon is megérdemli a címben olvasható kincsestár elnevezést.

Morvay Péter

VÁR ÉS VÁROS A TÖRTÉNELEMBEN ÉS A JELENBEN

Burg und Stadt in Geschichte und Gegenwart

(Jena, 1979. 188 oldal)

A tartalmas, remek kiállítású kötet a jenai Friedrich Schiller Tudományegyetem Tudományos Folyóirata Társadalom- és Nyelvtudományi Sorozata 28. évfolyamának 3. füzeteként jelent meg. A színes borítólap ábrája találó: pajzsra festett leereszthető rácsos kaput ábrázol két bástya között. Vár és város védelmi funkcióját egyaránt szimbolizálhatja ez. A kiadó egyetem Történeti Szekciójának igazgatója, *Werner Mägdefrau* professzor, a tudományok doktora előszavában kiemeli, hogy a várak és városok keletkezésüket és fejlődésüket tekintve, valamint azok történeti feltételektől függően alakult kölcsönös kapcsolatukban és mai társadalmi funkciójukban milyen fontosak a szocialista történeti tudat továbbfejlődéséhez. Valami nagyon fontos, fölöttébb jellegzetes és tipikus elemet testesítenek meg, ami össze van kötve a társadalmi fejlődés alapvető folyamataival és sokféle formában nyilvánul meg. Ezért nyújt a vár és a város lényeges feladatokat a műemlékvédelemnek és a múzeumügynek, a történetkutatásnak és népszerűsítésének az örökség és a hagyomány szempontjából. A kötet ezeknek a bonyolult összefüggéseknek egyes dolgait

7 A cikkünk dokumentációs részében csupa nagybetűvel szedett szavak a Szótörténeti Tár címszavainak írásmódját követik.

Türingia regionális történetére figyelemmel dolgozza fel és ábrázolja. Figyelemre méltó eredmény, ahogyan bemutatja a történészek, régészek, múzeológusok, gyakorlati szakemberek, tanárok és diákok együttműködését, amit előmozdított a Kapellendorf vármúzeum együttes felépítése.

A kötet elvi témafelvetését *Vera-Gisela Ewald* múzeológus tanulmánya (Szocializmus és történeti örökség. A múzeumügy feladatai az NDK-ban) tartalmazza. A Német Demokratikus Köztársaság a legtöbb múzeummal rendelkező országok közé tartozik. A múzeumok színterei a világnézeti, a művelődési-esztétikai és a természettudományos képzésnek, ezen belül növekszik az a feladatuk, hogy még szemléletesebben ábrázolják a történeti örökséget, azt ápolják és ismertessék meg a közvéleménnyel. A világos fejtegetéseket jól illusztrálja a kapellendorfi vizivár épületállomány és múzeumi kihasználtság szempontjából való bemutatása — ezen át a földesúri várak alkotórészeit általában is megismerheti a közönség.

A kötet a továbbiakban az egymást követő korszakok tükrében mutatja be a várak szerepét és társadalmát, kezdve a városfejlődés előtti koron. *Günter Behm-Blancke* történészprofesszor a türingiai kelta és germán „úri székhelyek" kérdését elemzi. Szemléletesen mutatja be a germán településtörténet konkrét helyeken megragadható építészeti és társadalmi, az i. sz. I—II. század során az a vár urasági udvartól, az udvar körül tömörülő kézművesekig mutató fejlődését. A késői hallstatti, a Laténe és a római császárkori időkben az oberhofi hegyi hágón át importjavak áramlottak egy „úri székhelyek" és őrállomások között húzódó távolsági kereskedelmi úton a nyugattüringiai medencébe. A kereskedelmi tevékenység már a kelta—germán, majd a római—germán érintkezési zónában játszódott le Türingiában.

Wolfgang Timpel őstörténész múzeológus régészeti forrásokat dolgoz fel és szólaltat meg a középkori erődített helyek funkciójáról. A várak nem csupán megerősített helyek voltak, hanem többé-kevésbé jelentős társadalmi, politikai és gazdasági központok. Ezért a türingiai középkori várhelyek archeológiai felvételével és kutatásával lényegesen hozzá lehet járulni a feudális társadalom kutatásához. Ezeknek az erődöknek keltezéséhez, folyamatosságához és funkciójához — mivel ma csupán csekély maradványok láthatók a földfelszín felett — szinte kizárólag régészeti eszközökkel lehet hozzászólni. Tájékoztat a szerző nyolc olyan vár ásatásai tükrében és azok leletei alapján adódó különféle funkciókról, amelyeket Türingiában az utóbbi esztendőkben teljesen vagy részben vizsgáltak át. Szó esik menedékvárakról, úri várakról, IV. Henrik császárnak a régión túl terjedő szerepű egyik birodalmi váráról, egy megerősített, agrárjellegű, nemesi székhelyről és későközépkori rablólovagvárakról. Az ásatási eredmények és a terjedelmes leletanyag fényénél világossá válik ezek keletkezése és fejlődése, megismerhető gazdálkodásuk, földesúri gazdasági hátterük és a kézműves tevékenység kezdete.

Mélyebb elvi elemzést is nyújt *Werner Mägdefrau* professzor Vár és város a középkorban. Örökség és tudományos-politikai feladat című tanulmányának gazdag adatösszeállítása. A szerző vázolja a város és a vár közötti összefüggéseket és feszültségeket, a kölcsönhatást és ellentéteket a középkorban, mindenekelőtt olyan történeti csomópontokon és fordulóknál, mint a városok keletkezése, a forradalmi kommunamozgalmak. Tárgyalja a vár és város viszonyát a fejlett feudalizmus korának földesurai, parasztjai, polgárai és plebejusai között folyó osztályharcokban. A türingiai anyag alapján sikerül megjelenítenie a német nép történetének fontos fejlődési folyamatait.

Az értékes tanulmány egyik részét mélyíti el *Erika Langer* múzeológus Várak és osztályharc című tanulmánya. Bőséges adatokkal bontja ki a tanulmány a várak és az osztályharc összeköttetését a türingiai térségben, bizonyítva azt a feudalizmus kialakulásától fogva. A várak belső, a néptömeg ellen irányuló szerepe mutatkozik meg ebben, amely kibővült a fejlett feudalizmusban. Erre utal, hogy ugrásszerűen nőtt a vidéki úri várak száma, hogy várakat építettek a városurak a polgárság új társadalmi erejével szemben. A másik oldalról ezt jelzi a parasztok és a polgárok fellépése a várak ellen a földesúri hatalmasságokkal való osztályösszeütközések során. A városi polgárság és a nemesség közti makacs osztályharc kifejeződését kell látni a türingiai városok vidéki területszerző és várpolitikájában. A kereskedelmet zavaró vagy békebontó lovagvárak egész sorát városi csapatok rombolták

le már a XIII—XIV. század során. Amikor pedig a német parasztháborúban, a korapolgári forradalom tetőpontján (1525) számos várat a lángok emésztettek fel, ez a feudalizmus kezdődő széthullásának szimbóluma volt.

A következő terjedelmes tanulmányban a két előző szerző a földesúri váraktól már nem korlátozott polgárság tevékenységét dolgozta fel. *Werner Mägdefrau* és *Erika Langer* Türingiai-Hanza gazdasági és szövetségi kapcsolatok a középkorban címmel értekeznek a XIII. századdal szembetűnő új fejleményekről. Az említett kapcsolatok lényeges oldalát alkotják a türingiai városok gazdasági érintkezésének és a legfontosabb elemét a türingiai három város szövetsége (Erfurt, Mühlhausen és Nordhausen) politikai kapcsolatainak. Szemléletesen tárják fel a szerzők Türingia elhelyezkedését a késő középkor kereskedelmi hálózatában, a német tájban és külön a távolsági kereskedelem európai méretű kapcsolatrendszerében. Ipar, mezőgazdaság, kereskedelem és kockázatvállalás egyaránt szem előtt vannak.

A sokoldalú tematikát tovább viszi *Wieland Held* docens, aki az eisenachi térség XVI. század eleji rézpalabányászatának a falusi társadalmi szerkezetre gyakorolt hatását vizsgálja. Kimutatja, hogy a XV. század második felétől fellendülő bányászat és kohászat nemcsak a városi polgárság fejlődésére és társadalmi állására hatott, hanem erősen éreztette hatását a bányaközpontok közvetlen közelében lévő falusi községekre és azok társadalmi szerkezetére is. A címben lehatárolt térben és időben bemutatja a tanulmány a paraszti gazdálkodás növekedését, ami szükséges volt a bányásznépesség élelemellátásához. A szemléletes statisztikai tabellákból kitűnik, hogy kezdetben a parasztok átlagos vagyoni helyzete javult, de mellettük jelentős százalékban tűnnek fel a zsellérek erős fluktuációs jelenségekkel. Hovatovább mind a parasztok, mind a zsellérek átlagos vagyoni helyzete süllyedt. A rézpalabányászat fellendülése ugyanis csak átmeneti volt

A korábbi tanulmánycsoporthoz kapcsolódik, de korban továbbviszi a kérdéskört *Christa Gebser* történelemtanár, aki az erfurti polgárok és parasztok ellenállását vizsgálja a harmincéves háborúban. A korábbi ábrázolások ennek a vidéknek a néptömegeit csak mint szenvedő embereket mutatták be, mint akik az elállatiasodott szoldateszkával szemben nem védekezhettek. A szerző az erfurti városi levéltár eddig feltáratlan kútfőinek értékelésével igazolja, hogy az erfurti polgárok és parasztok egyes és csoportos akciókban, sőt felkelésekben aktívan álltak ellen kínzóiknak. Ezzel a kutatás újabb vidékre vonatkozóan tárta fel azt, ami addig a harmincéves háború másik két területéről volt ismeretes, tudniillik a Harz vidékén (lövészek mozgalma) és Felsőausztriában (parasztfelkelés).

Bár már az eddigi tanulmányok is számos adatot és ábrázolást nyújtottak a türingiai várakról, szűkebb területen vizsgálják a kérdést *Michael Platen* és *Richard Schaefer* jenai történészhallgatók Várak Jena körül, a Camburgtól Orlamünde váráig c. tanulmányukban. Az áttekintő elemzés fontosságát mutatja, hogy a Saale mellett fekvő 60 várkastély, vár és kastély közül 17 Jena városi és vidéki körzetében fekszik. A tanulmány bevezet a váraknak a feudális társadalomban betöltött szerepébe és felveti a várkutatás tartománytörténeti problémáit. A fiatal szerzők részletesen leírják a várakat és történetüket. Ezzel a kötet vissza is tér kiindulópontjához: különféle Jena környéki várakban lévő múzeumi kiállításokkal ismertetik meg az olvasót.

Előbbi észrevételünkkel alá szeretnők húzni a kötetszerkesztő jól érvényesülő kettős szerkesztési elvét: mind az időrendben tükröződő fejlődést, mind a tematikai szempontokat ügyesen szem előtt tartotta és érvényesítette. A kötet tanulmányozása két irányban is hasznos lehet számunkra, akiknél pedig a várak külső, honvédő funkciója elhomályosítja a belső, elnyomó funkciót. Sokoldalúságánál fogva a mű a szakkutatók egész sorának — történészek, régészek, művészettörténészek, múzeológusok, a társadalmi mozgalmak búvárlói — tudását gyarapíthatja, a szöveget szervesen kiegészítő gazdag és konkrét jegyzetanyag, a kép- és vázlatanyag segítségével. Másfelől a kötet ismerete képet ad a Német Demokratikus Köztársaságban eredménnyel folyó várbaráti hagyományápolás és városi helytörténeti kutatás eszmei és szervezeti kérdéseiről, a számunkra is tanulságos belső funkció hangsúlyáról, mindezek regionális összefüggéseiről és az emlékek gondozásáról.

Székely György

KÉT KÖNYV GOMBOSRÓL[1]

Ritka dolog, hogy egy alig háromezres lélekszámú községről egyetlen esztendőben két honismereti témájú munka is megjelenjék. Még ritkább esemény ez a jelenlegi országhatárokon kívül rekedt települések esetében. Ebben az esetben két körülmény játszott közre abban, hogy Gombos ilyen határozottan tört be az irodalomba. A község helytörténetével foglalkozó írások gyűjteményének megjelenését „külső kényszer" eredményezte: 1978 tavaszán itt rendezték meg Tudás—hatalom elnevezésű, a Jugoszláv Televízió nyilvánossága előtt lejátszódó vetélkedőt, s ennek feltétele — amint a kötet előszavából megtudjuk — az volt, hogy elkészüljön a falu kismonográfiája. A Gombos községről szóló másik kiadványt inkább „belső kényszer" hozta létre, nevezetesen a szépirodalomból már ismert *Jung Károly*nak a szülőföld iránti elkötelezettsége, amely arra késztette őt, hogy példás alapossággal összegyűjtse és rendszerbe foglalja a település szokásanyagát. E példás erőfeszítése nyomán született és jelent meg az Emberélet fordulói (Gombosi népszokások) című kötet, amely méltán keltett feltűnést a népi kultúrát szeretők és értők körében egyaránt.

A „kismonográfián" természetesen meglátszik a sietség. „Könyvünket — olvashatjuk a kötet előszavában — a sürgető szükség hívta életre." „Nem hallgathatjuk el, hogy a rendelkezésünkre álló idő alig tette lehetővé, hogy illő alapossággal, elmélyültséggel fogjunk bele az egyes részkérdések megírásába. Nem volt mód tehát arra, hogy levéltári és könyvtári kutatásokat végezzünk, be kellett érnünk az ismeretek feldolgozásával és a falu életére vonatkozó, szájhagyományozott adatok bemutatásával." Így kesereg és mentegetőzik a szerkesztő. A recenzens azonban azt gondolja magában, hogy: „soha jobb kényszerűséget!" Meg azt: „bárcsak minél több településünket rá lehetne valamivel kényszeríteni, hogy »összedobjon« egy ilyen kismonográfiát." Mert — tegyük szívünkre a kezünk — vajon mikor fogtak volna hozzá a gombosiak komolyan egy falumonográfia elkészítéséhez, ha nem jön közbe ez a tv-vetélkedő? De mert most ki kellett magunkból préselniük, hát egészen természetes, hogy az első lépés után már azon gondolkozzanak, miként növelhetnék ezt az anyagot — terjedelemben és színvonalban egyaránt. Előttünk áll tehát a példa: a helytörténeti kutatást — akárhogyan, de — el kell kezdeni. S ehhez jó, ha valami külső lökés is segíti a közösséget, legyen az évforduló, vagy éppen vetélkedő.

Az „akárhogyan"-t természetesen nem kell szó szerint érteni, a gombosi kismonográfia írásainak mélysége és színvonala vegyes ugyan, de egészében értékes anyagot közöl ez a 34 cikket tartalmazó kiadvány, amely 18 szerző munkája. Elsősorban helybéli pedagógusokat sikerült megnyerni erre a „szellemi kalákára", de közreműködtek olyan országos hírű írók és szakemberek is, mint *Bori Imre, Csuka Zoltán, Matijecics Lajos, Penavin Olga*, és „segítségül hívták" Gombos századfordulón élt régészét és monográfusát, *Cziráky Gyulát* is.

A közölt anyag négy nagyobb csoportra oszlik. Az első fejezet címe: *Falutörténet, társadalomkép, helyismeret.* Itt kapunk áttekintést a település határában feltárt régészeti leletekről, középkori történetéről, népességéről és annak nyelvéről, valamint talajviszonyairól, növény- és állatvilágáról. A régészeti anyag érdekes — és a szerző szerint ritka — jelenséggel szolgál: a IX—X. századi honfoglaló magyarok temetője összeolvad a XI. századi, már középkorinak számító sírmezővel. A település történetét tárgyaló részből megtudjuk, hogy a templom védőszentje Szent László király, ami elképzelhetővé teszi, hogy a korábbi templomban Szent László-freskó is lehetett. A falu ugyanis mindjárt a török megszállás kezdetén elpusztult, később rövid időre szerbek lakták, s magyar lakosság csak a XVIII. század derekán népesítette be újra. Hogy honnan, arra vonatkozóan a nyelvészeti vizsgálatok adnak támpontot: a Dunántúl délkeleti részéből.

A második egységben *a mezőgazdasággal, az iparral, a kisiparral és a közlekedéssel* foglalkozó írások kaptak helyet. Itt aztán meglátszik az „előmunkálatok" hiánya: a méhészettel szinte ugyanakkora terjedelemben fog-

---

1 **Gombos** (Bogejovo): Írások egy nyugat-bácskai falu jelenéről és múltjáról. Szerk.: **Jung Károly.** (Kiadja az Arany János Művelődési Egyesület. Szabadka, 1978. 167 old.) — **Jung Károly:** Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. (Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 1978. 328 old. és 32 fénykép.)

lalkoznak, mint az egész gombosi állattartással. Bár azt még a nagy sietség sem indokolja, hogy a település hagyományos állattartásával mindössze 50 sorban essék szó, még kevésbé azt, hogy a növénytermelés szóba se kerül.

Mindezért kárpótlást nyújt a negyedik rész, amelynek címe: *Művelődési élet, oktatásügy, néphagyományok* — természetesen csak dióhéjban. Nemzetiségi településről lévén szó, amilyen természetes, éppoly szokatlan, mikor azt olvassuk, hogy a gombosi Művelődési Egyesület *Arany János*, az iskola pedig — 1963 óta — *József Attila* nevét viseli. Gombos neves szülöttei közül a költő *Mikes Flórissal* két írás is foglalkozik, végezetül pedig négy összefoglalást találunk a falu népzenéjéről, népballadáiról, népviseletéről és népszokásairól.

Nem volt rá módunk, hogy akár csak megemlítsük a kötet valamennyi írását, de nyugodt lelkiismerettel állítjuk: többségüket bízvást tekinthetjük egy, a témát részleteiben és teljességében feltáró, nagyobb lélegzetvételű tanulmány csírájának, kristályosodási magjának.

Halász Péter

*

A jugoszláviai magyarság néprajzi kutatói egymásután örvendeztetnek meg bennünket értékes, sokszor a felfedezés örömében részesítő kiadványokkal.

E jeles munkák sorából is kitűnik *Jung Károly* könyve. „Büszkén írhatom le, hogy az olvasó a legteljesebb szokásleírást tartja kezében... Magam szinte minden fejezetben találtam olyan adatokat, vagy összefüggéseket, amelyek legalább is a publikált magyar néprajzi szakirodalomban nem voltak ismeretesek" — írja az Utószóban *Voigt Vilmos*, a kötet lektora.

Luby Margit a parasztélet íratlan szabályait „az udvartartások bonyolult, mereven körülírt életrendjéhez" hasonlítja, Ortutay Gyula pedig azt mondja, hogy „a parasztok, mint egy kötött szerep játékosai, az előírásnak, a szerepnek megfelelően viselkednek életük során a születéstől a halálig".

Jung Károly könyvében a gombosi népi kultúra egyetlen tartományát, a születés, a házasság és a halál szokásanyagát mutatja be és vizsgálja olyan alaposan, hogy egy többdimenziós kép rajzolódik ki előttünk.

A magyar néprajzban sokáig nem vált szét a népszokás- és a néphitkutatás. Később a tudomány differenciálódásával egyre inkább önállósodott mindkettő, határterületeik azonban ma is fedik egymást. A néphit kutatója ugyanis csak azokat a szokáscselekményeket vizsgálja, amelyek „néphit alappal" rendelkeznek, a szokáskutató viszont az „üres gesztusokat" is, ez utóbbiakról azonban gyakran sejtjük, hogy hordozhattak valamikor hiedelemtartalmat.

Szerzőnk az emberélet három fordulójának ismertetéséhez megrajzolja a szokás kialakulását, továbbélését, kontaminálódását, racionalizálódását magyarázó társadalmi hátteret. A IV. fejezetben rövid áttekintést ad Gombos történetéről és társadalmáról. A falu hagyományőrzését azzal magyarázhatjuk, hogy különböző helyekről települt magyar lakossága homogén gombosi kultúrát hozott létre, amelyet még egységesebbé tett az általános szegénység és az azonos — katolikus — vallás.

Szokásgyűjtés ma már csak ritkán történhet úgy, hogy a gyűjtő magát a cselekményt látja, legtöbbször csak elmondják neki a szokást, s az adatközlő szövegében vagy csak a szokáscselekmény, vagy csak a ritus értelmezése található meg. (Néha még a ritusszöveg is társul ezekhez.) Jung Károly az adatközlők szavaival közli a szokásokat. Minél archaikusabbak ezek, annál kevésbé értünk belőlük mindent — nem tudnánk például e szöveg-adatok szerint hitelesen rekonstruálni a cselekményt —, a szokáshoz fűződő mai érzelmi-értékelő viszonyulás azonban nyíltan vagy rejtetten általában megtalálható bennük.

Jung Károly mintegy 35 órányi hangzó-anyagot rögzített magnetofonnal, s ebből válogatta ki a legmegfelelőbbeket, hogy bemutassa a múlt század végétől e század derekáig tartó időszak „minden gombosi számára kötelező életmodelljét". Forrásmunkáinak száma 200 körül van. Az ezekben talált adatokkal hasonlítja össze jegyzeteiben faluja szokásait. Munkája értékét semmivel sem csökkenti, ha megjegyezzük, hogy néhány párhuzam elkerülte figyelmét.

A Függelékben közölt vőfélyszövegek, búcsúztatók és lakodalmi kurjantások a szerző további kutatási terveit is jelzik.

Jelentősen emeli a könyv értékét az a 32 fénykép, amely jól kiegészíti a szövegből megismert szokásvilágot.

Jung Károly reméli, hogy munkája mintául szolgálhat hasonló szokásmonográfiák elkészítéséhez. Valóban, ilyen

alapos munkák lehetőséget teremtenek majd egyrészt a bácskai magyarság etnikai csoportjai feltárásához, másrészt a magyar—délszláv interetnikus hatások tisztázásához.

„Jobb kezemen hat ujjal születtem, tehát a falumban is élő hagyomány szerint táltos volnék" — írja magáról könyve mottójában. Vajon lehet-e „ellenszegülni" ilyen tudatosult, sorsszerű „passzív kiválasztódásnak", „eleve elrendeltségnek"? Ha Jung Károly száz évvel korábban születik, s a gombosi parasztok életét éli, ma bizonyára hiedelemmondák őriznék táltoskodásának emlékét. Ő azonban ma él, s táltoskodás „helyett" gyűjtötte össze szülőfalujának hagyományvilágát. Valójában ez a munka az ő sámándobja, amellyel a régi időkbe repül, hogy hírt hozzon a mai embereknek az ősök szellemétől, ez a hiedelemvilág az a föld mélyében rejtőző kincs, amelynek ritkán fellobbanó lángját csak az arra született ember láthatja meg.

Fehér Zoltán

FARAGÓ JÓZSEF—NAGY JENŐ—VÁMSZER GÉZA:

KALOTASZEGI MAGYAR NÉPVISELET

(Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977. 390 old.)

Az erdélyi Kalotaszeg és népe nem ismeretlen az olvasni vagy utazni szerető közönség előtt. Amikor az autós turista Kolozsvár felé igyekezett, s túljutott a Királyhágón, majd Csucsán és tovább haladt a Sebes-Körös völgyében, hamarosan elérte Bánffyhunyadot, a Kalotaszeg „fővárosát", majd Kőrösfőt, a folyó eredő helyét. Ez a vidék nagyjából a Kőrös, Kalota, Almás és Nádas patakok mentén található, mintegy 50, döntő többségében magyar lakosságú falu alkotja azt a tájat, amelynek sajátos kultúrájára már 1854-ben felhívta a figyelmet Erdély tudós történésze, Bem tábornok egykori haditudósítója, *Kővári László* A kalotaszegi magyar nép Erdélyben c. írásával. Ő készítette el e vidékről az első népviseleti leírást s ettől kezdve sűrűn követik egymást a néprajzi ismertetések, különös figyelemmel a pompás öltözetekre. *Jankó János, Gyarmathy Zsigáné, Bátky Zsigmond, Malonyay Dezső, Kós Károly, Palotay Gertrud, dr. Kós Károly, Kresz Mária, Nagy Jenő, Kovács Ágnes* és még mások is sokat tettek Kalotaszeg kultúrájának feltárása érdekében. A művészek egész sora nyert ihletést a kalotaszegi népművészettől. Leglelkesebb propagálója *Kriesch Aladár* festőművész, aki tisztelete jeléül felvette a Körösfői melléknevet. De járt itt már korábban *Munkácsi Mihály*, majd az angol *Crane Walter* 1900-ban történt látogatása után különösen megélénkült a művészek figyelme Kalotaszeg iránt. *Tamás Kata* a bánffyhunyadi „nótafa" népdalestjét 1900-ban *Vikár Béla* vezette be, de különösen a Gyarmathyné kezdeményezésére kivirágzott varottasok piacra kerülése után a kalotaszegi művészet híre már az országhatáron is túljut.

Ilyen előzmények után bátor vállalkozásnak tűnhet egy olyan kalotaszegi népviseleti kötet, amely túl tud lépni az eddigi ismeretek összegzésén és képes újat mondani. Ez a kötet pedig megtette ezt lépést s a címben adott témakör olyan szintézisét nyújtotta, ami szinte egyedülálló a magyar népviselet kutatásában. Nemcsak összegezi az eddigi kutatások eredményeit, hanem a szerzők 1949. évi gyűjtése alapján döntő mértékben új anyagot hoz. Ez utóbbival kapcsolatban lényeges, hogy az új feltárás olyan korszerű szempontok figyelembevételével történt, ami a kötetet a hazai és külföldi népviseleti szakirodalom legkiválóbbjainak sorába emeli. Erőssége nem annyira történeti vonatkozásban keresendő, hiszen az elemzések a múlt század végénél ritkán nyúlnak régebbre, viszont a tárgyalt 70—80 éves periódus minden apró mozzanatára igyekeznek figyelni, s ezzel módot teremtenek a viseletváltozás törvényszerűségeinek megismerésére.

A kötet első részét nagyobbára a hagyományos módszer és szemlélet jellemzi. Itt a ruházat anyagának, illetve egyes darabjainak előállítását tárgyalják. Ha nem is térnek itt ki a szerzők minden ruhadarabra, a jellegzetes termékekről tudósítanak. Így a kendermunka, tehát a vászonelőállítás, a párta, a kalap, a szalmakalap, a fésű, a bujka, a bőrruhák s a kötény készítése olvasható. Gondolatgazdag összegzés zárja le ezt a részt, amely a különböző elemek kapcsolódását nyújtja, végigkísérve a tárgyalt időszakban a háziipar, a kézművesség és árutermelés alakulását, különös tekintettel ezek viseletformáló erejére. Igen tanulságos az a fejtegetés, amely azt kíséri

nyomon, hogy egy új technika, illetve gép — ez esetben a varrógép — elterjedése miként formálja a ruházkodást.

A második rész nemenként való bontásban az öltözködés helyzetét mutatja be. Itt szól a hajviseletről, a fejrevalókról, az alsóruhákról, a felsőruhákról és a lábbelikről. Mindegyik esetben gondosan ügyel az időbeli változásokra s a helyi eltérésekre. Ez utóbbiakat 29 ún. térvázlaton is érzékelteti, amelyek lényegében sematizált elterjedéstérképek. A viseletleírásokat sok jó rajz és fénykép teszi érthetőbbé és elevenebbé.

A két fő részt egy összegezésnek is tekinthető befejezés zárja le, amely hangsúlyosan a változás módjaival, útjaival, valamint e folyamatban Bánffyhunyad és Kolozsvár szerepével foglalkozik. Ezideig kevéssé megfigyelt szempontokra hívja fel a figyelmet, mint pl. a célszerűség elvének érvényesülése, a katonai szolgálat módosító ereje, a gyász befolyásoló szerepe, a viseleti összhang megbomlása. Itt tájékozódhatunk átfogóan a Kalotaszegen belüli öltözködési különbségekről, különösen pedig Hunyadnak divatformáló szerepéről. Nagyon figyelemreméltó az ide kapcsolódó észrevétel: „A kalotaszegi divat egyetlen olyan változatát tudjuk megjelölni, amelyhez legfejlettebb formájában Hunyadnak nincs lényeges köze: ez a cifravidéki viselet túlzott cifrasága." A legfontosabb kommunikációs lehetőséget a hetipiac és a híres hunyadi vásárok teremtették meg.

A kalotaszegi népviselet viszonylag még élőnek tekinthető, a gyűjtés időszakában mindenesetre az volt. Az itteni öltözködés esztétikai értékein túl azért is figyelmet érdemel — s ezt a lehetőséget a szerzők jól ki is használták — mert szép példa arra, hogy a tradicionális alapokon szerveződő ruházkodás mennyire képes megújulni, hogyan tud beolvasztani nagyon sok új elemet anélkül, hogy jellege megváltozna. A népviselet változásában az a döntő fordulat, amikor ez strukturálisan módosul, amikor már csak elemek maradnak meg, amelyek már nem tudják az új elemeket magukhoz formálni. E könyv fő tanulsága az, hogy egy összetartó, erős közösség hogyan tudja alkalmazni az új elemeket, anélkül, hogy karakterét feladná.

Barabás Jenő

EGY NÉPRAJZTUDÓS MŰHELYÉBŐL

Berze Nagy János levélhagyatéka
Szerkesztette: *Banó István*
és *Fülöp Lajos*
(Kiadja a Baranya megyei Tanács, Pécs, 1977. 312 old.)

A magyar néprajz kimagasló egyéniségének, *Berze Nagy János*nak eddig ismeretlen tevékenysége tárul fel előttünk ebben a kötetben. A századfordulón megindult néprajzi gyűjtőmunka fordulatos alakulása, a résztvevők sokszínű és különböző súlyú hivatalos és emberi kapcsolatai sok tanulsággal szolgálnak. Berze Nagy János hagyatékának gondozója, ifj. dr. Berze Nagy János hagyománytisztelettel és fáradságos munkával gyűjtötte össze a különféle helyeken fellelhető leveleket.

Egy fél évszázad mozgalmas gyűjtőmunkája, kiadási tervei, együttműködési szándékai és megvalósult eredményei tükröződnek az 1903-tól feldolgozott levelezésben. Az anyag hűen tükrözi a tudós aprólékos módszerét, széleskörű tájékozódását a kortárs — többek között a nemzetiségi — népmese kultúrában, az összehasonlító mesekultúrában.

Berze Nagy János pedagógusként, tanfelügyelőként szinte az egész országot bejárta és megismerhette. Erdélyi, majd dunántúli munkáját a pontosság és a szakszerűség jellemezte. Gyűjtőmunkájába bevonta az iskolák tanulóit és pedagógusait is. Jellemző Berze Nagy erős kapcsolataira és megbecsültségére az, hogy munkáját több iskola tantestülete is méltatta, érdemeit pedig jegyzőkönyvben rögzítették, mint például a mohácsi külvárosi r. kath. népiskola.

A levélhagyatékban közöltek szemléltetően példázzák a néprajz ismerői és kutatói közötti együttműködést. *Dömötör Sándor, Györffy György, Kodály Zoltán, Ortutay Gyula, Györffy István, Gunda Béla, Kodolányi János, Várkonyi Nándor, Kós Károly* — hogy csak őket említsük — szerepelnek a levelek küldői között segítséget, elismerést, üdvözletet küldve *Berze Nagy Jánosnak.*

Értékes része a kiadványnak Berze Nagy műveinek időrendi összeállítása, amely teljesebbé teszi életművét.

A mű megjelenését Eger, Gyöngyös, Jászberény, Pécs és Szekszárd városok, valamint Baranya és Tolna megye Tanácsának támogatása tette lehetővé.

Krisztián Béla

NÉPRAJZI PÁLYAMUNKÁK FEJÉR MEGYÉBŐL

Az István király múzeum közleményei. B. sorozat, 33. szám. Szerk.: *Lukács László*

(Kiadja a Fejér megyei múzeumok igazgatósága, Székesfehérvár, 1978. 79 old.)

A székesfehérvári István király múzeum kiemelkedő régészeti kutatásai, publikációi mellett mindinkább figyelemmel kell kísérnünk az intézmény néprajzi tevékenységét. Ennek egyik eredményes megnyilatkozása ez — az önkéntes néprajzi gyűjtők munkájából gondosan összeállított — gyűjtemény, amely alig ismert tájak népi műveltségéről nyújt tájékoztatást. A Vértes-aljára, a Mezőföldre — mint a bevezetésben *Pesovár Ernő* írja — ritkábban jutottak el a kutatók s az ő munkájukat pótolják a lelkes tanárok, jogászok, lelkészek és diákok, a honismereti szakkörök munkatársai.

Szkladányi Károly egy pátkai volt kisparaszti gazdaság hagyományos és gépi eszközkészletét mutatja be. Ugyanő másik közleményében a pátkai uradalmi cselédek életét vázolja. Értékesek a lakáshelyzetről, a cselédség foglalkozási rétegeiről közölt megfigyelései. *Gelencsér József* a sárkeresztesi tövisborona készítését, használatát ismerteti. Gyakran két család közösen használta a kökényvessző boronát. A tehetősebbek nem maguk készítették, hanem magyaralmási boronakötőktől vették. Gazdag tartalmú *Bogár János* Népszokások Gyúrón c. közleménye, amely az emberi életkor, a szüret, a pásztorkodás szokásvilágába nyújt betekintést. Figyelmet érdemel a gyermek farsangi bálok és a pünkösdi szokások leírása. A már feldíszített pünkösdi zöld ágakat a lovas legények nótaszóval viszik végig a falun, majd annak a leányos háznak a kapujába teszik, ahol azokat előzőleg felszalagozták. Mindez azonban nem a jobbágyfelszabadításra és a ius primae noctis eltörlésére vonatkozik — mint a szerző gondolja. Gyuró és a vele összeépült Kuldó különben a Mezőföld legzártabb falvai közé tartozik. Bogár János közleménye részletes falumonográfia megírására inspirál. *Stefanovics Katalin* Mezőkomárom Luca napi, húshagyókeddi és böjti szokásait írja le. A Luca napi szokások meglepően gazdagok. *Hortoványi András* székesfehérvári gyermekjátékokat mutat be, többek között a virágneves játékokat, már a görögök és a rómaiak idejében ismert kapókövezést (küvecsezést), s az orsóforma fácska elütésén alapuló *pilinckézést*. Ez utóbbi játék részletes székesfehérvári leírása is arra figyelmeztet, hogy szükséges lenne egyes játékaink monografikus feldolgozása, ez a játékunk is megérdemelné a részletes vizsgálatot. Meglepően sok formai változata mellett gazdag népnyelvi anyag is tapad hozzá. Az orsóalakú fácska különböző nevét közli ugyan a Magyar Néprajzi Lexikon is *(bige, dólé, pige, pilincke)*, de a terminológia ennél sokkal gazdagabb. Csak néhányat említek meg: *cigere, cigle, cikle* (Tisztántúl, Erdély), *csirigulya* (Háromszék), *csög* (Alföld), *cuj* (Erdély), *kótya* (Túrkeve), Székelyföld), *picka* (Erdély), *pinc, pincike* (Dunántúl, Bácska), *popik* (Erdély). A *pilincke* és más játékok (pl. a kapókövezés, a labirintus játék) változatos táji neve és különböző szabályai mögött gazdag kultúrtörténeti tanulságok rejlenek. Valószínű, hogy a kollégiumok, iskolák, külföldi tapasztalatokkal is rendelkező és munkahelyüket változtató tanítók, tanárok, lelkészek hozzájárultak a játékok változatainak és elnevezésének terjedéséhez. Csakis így magyarázhatjuk a *cigere*, a *kótya* alföldi és székelyföldi előfordulását. A játék kollégiumi forrására egy 1783—1791 között feljegyzett pataki diáknóta is utal *(Bakos J.*, Mátyusföldi gyermekjátékok, Budapest, 1953. 273. old.).

A kiadványban két tanulmány a Fejér megyei németek néprajzával foglalkozik. Az egyik *Schindele Ildikó* írása a móri kádármesterségről, a mesterség családi hagyományairól, a másik pedig *Wirth Lajos* közlése az isztiméri karácsonyi szokásokról (Kristkindljárás, vesszőzés, Háromkirályok). Várjuk a múzeum hasonló igénnyel szerkesztett kiadványait s elismeréssel rögzítjük, hogy a kiadvány megjelenését a Hazafias Népfront Fejér megyei Bizottsága is támogatta.

Gunda Béla

TONAVALTA PUHALTAA
(A Dunáról fúj a szél)

Unkarilaisia kansanlauluja
(Magyar népdalok)

Válogatta és finnre fordította:

Tervonen Viljo

(Suomoéaisen Kirjallisuuden Seura — Finn Irodalmi Társaság, Helsinki, 1977. 114 old.)

Nagyon szép népdal-antológiát adott a magyar népköltészet iránt érdeklődő finn népdalkedvelők kezébe *Viljo Tervonen*, a magyar nép, nyelv, folklór és költészet régi ismerője és barátja. Viljo Tervonen a harmincas évek végén és a negyvenes évek elején a finn nyelv lektora volt a budapesti egyetemen. Anyanyelvi szinten megtanult magyarul, s hazatérése óta is sűrűn felkereste a finn—magyar rokoni, baráti, kulturális kapcsolatok magyarországi ápolóit: *Ortutay Gyulát, Képes Gézát, Kodolányi Jánost, Olsvai Imrét, Bereczky Jánost*, hogy csak néhányat említsek azok közül, akik nyelvtudásuk, kutatásaik és érzelmi kapcsolataik révén állandó jelleggel ébren tartották és tartják ezt a távolra szakadt rokonságot.

Viljo Tervonen a finn nyelv és irodalom tanára. Amint tehette, nyugalomba vonult, hogy teljes idejét és munkaenergiáját a finn—magyar kapcsolatok tevékeny ápolásának szentelhesse. Évek óta gyűjti az anyagot e kapcsolatok történetének megírásához, s egyebek mellett a helsinki egyetem magyar lektorával együtt írt egy olyan magyar nyelvtankönyvet, amely a magyar és a finn nyelv közös törvényszerűségeire épül, most pedig egy népdalgyűjtemény összeállítására és lefordítására vállalkozott.

A kötet voltaképpen nem szakembereknek szól, hanem azoknak a magyarul többé-kevésbé tudó finn olvasóknak, akik nyelvismeretüket magyar népdalok megtanulásával is gazdagítani akarják. Bevezetője két részből áll. Az elsőben megismerjük a magyar nóták és népdalok Finnországban megjelent fordításainak történetét, a másodikban kiváló magyar népzene- és népdalkutatóktól vett idézetekből összeállítva a magyar népdal jellemzését kapjuk. Magukat a népdalokat hét csoportban, dallammal és kétnyelvű szöveggel veheti kézbe az olvasó.

Igen jó ötlet, hogy a szerkesztő több dalnak két változatát is közli, ezzel mintegy a magyar népdal változatosságára hívja fel a figyelmet. A lelőhelyet ugyan egyik dalnál sem adja meg a válogató, de ezt az érdeklődő magának a kötetnek a segítségével viszonylag nem nagy fáradsággal megállapíthatja.

A gyűjteményt a dalok betűrendes mutatója egészíti ki, valamint egy fonotéka: amely útba igazít, hogy melyik dal milyen hanglemezen található. Végül egy bibliográfia zárja a kötetet. A gondos szerkesztés lehetővé teszi, hogy a magyar nyelvvel ismerkedő finn közönség kedvet kapjon az igazi magyar népdal megismerésére, dalolására, de a hasznos kézikönyv kiindulópont lehet szakember számára is, aki a magyar népdalköltészeten, népzenén túl annak fontosabb szakirodalmával is meg kíván ismerkedni.

Kovács Ágnes

HIBAIGAZÍTÁS. A Honismeret 1979. 4. számának 46—51. oldalán megjelent Felsőőrtől Kismartonig c. cikkbe sajnálatos módon több hiba került. A 46. old. 8. sorában lévő énekeltet helyesen *érzékeltet*, a 48. old. 4. bek. 4. sorában szereplő Peinicanu helyesen *Peinicahu;* továbbá a 49. oldalon lévő kép aláírása (Deutschkerutz) helyesen *Deutschkreutz*, és a cikkhez tartozó hátsó borítón lévő kép aláírása (Lauchsee) helyesen *Landsee*. A hibákért — a nyomda nevében is — elnézést kér a *szerkesztő*.